

اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی

سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵، ص ۶۳ - ۷۸

نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در رابطه تصور از خدا با کارکرد خانواده

The Intermediate Role of Resilience in the Relationship between One's Image of God and Family's Function

حسین رادمرد / کارشناسی ارشد روان‌شناسی اسلامی، مؤسسه اخلاق و تربیت
محمد رضا احمدی / استادیار روان‌شناسی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
حمید رفیعی هنر / دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

Hussein Radmard / MA of Islamic Psychology, UAE.

h.r1360@yahoo.com

Muhammad Reza Ahmadi / Assistant Professor of Psychology, IKI.

Hamid Rafi'ee Honar/ PhD Student of Psychology, IKI.

ABSTRACT

The family's function is an important aspect of family affecting the physical, social, and affective health of the family members. The present research is a descriptive study of the correlation type aiming at an investigation of the intermediary role of resilience in the relationship between one's image of God and family's function. To do so, 386 teachers in Southern Khorasan were selected through stage stratified sampling. To gather data, we used Image of God Inventory, Resilience Scale, and Family Function Scale. The results of the statistical analysis showed that there is a positive meaningful relationship between all subscales of image of God and resilience, but there is a negative meaningful relationship between those subscales and unhealthy function of the family. Similarly, the results of

چکیده

کارکرد خانواده جنبه مهم محیط خانواده است که سلامت جسمانی، اجتماعی و هیجانی اعضای آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. پژوهش حاضر، یک مطالعه توصیفی از نوع همبستگی است که با هدف شناسایی نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در رابطه تصور از خدا و کارکرد خانواده صورت گرفت. بدین منظور ۳۸۶ معلم از معلمان استان خراسان جنوبی با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای مرحله‌ای انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه تصور از خدا مقیاس تاب‌آوری و مقیاس کارکرد خانواده استفاده شد. نتایج تحلیل‌های آماری نشان داد که بین همه خرده مقیاس‌های تصور از خدا با تاب‌آوری رابطه معنادار مثبت و با کارکرد ناسالم خانواده رابطه معنادار منفی وجود دارد. همچنین نتایج تحلیل رگرسیون نشان داد کارکرد خانواده توسط

regression analysis showed that family function is predictable by image of God, which explains 19.3% of family function. According to the obtained results, three subscales of image of presence, affection and benevolence explain the major part of this variance. The results of investigating the main hypothesis of the research showed that resilience is a minor intermediary in the relationship of three subscales of image of presence, affection and benevolence with family function.

KEYWORDS: Family Function, Image of God, Resilience.

تصور از خدا قابل پیش‌بینی است و ۱۹.۳ درصد از کارکرد خانواده را تبیین می‌کند. طبق نتایج، سه خرده‌مقیاس تصور حضور، محبت و خیرخواهی عمده این واریانس را تبیین می‌کند. نتایج حاصل از بررسی فرضیه اصلی پژوهش نشان داد که تاب‌آوری رابطه هریک از سه خرده‌مقیاس حضور، محبت و خیرخواهی با کارکرد خانواده را واسطه‌گری جزئی می‌کند.

کلیدواژه‌ها: کارکرد خانواده، تصور از خدا، تاب‌آوری.

مقدمه

خانواده، یکی از مهم‌ترین نهادهای جامعه و شکل‌دهنده شخصیت آدمی است. مطلوبیت، رضایت، خشنودی، کیفیت و کارکرد بهینه خانواده، عامل بسیار تأثیرگذاری در شکوفایی، رشد و پیشرفت اعضای خانواده است (بهبودی، هاشمیان، پاشاشریفی و نوایی‌نژاد، ۱۳۸۸). اسلام نیز که برنامه سعادت و تکامل بشر است، توجه ویژه‌ای به سلامت، رشد و پویایی این نهاد سرنوشت‌ساز دارد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷). پیامبر گرامی اسلام ﷺ می‌فرماید: «در اسلام، بنیادی نهاده نشده است که در نزد خدا، از ازدواج (تشکیل خانواده)، محبوب‌تر باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲).

کارکرد خانواده جنبه مهم محیط خانواده است که سلامت جسمانی، اجتماعی و هیجانی اعضاء آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد (سیلبورن، ۲۰۰۶^۱، به نقل از قمری و خوشنام، ۱۳۹۰). مدل کارکرد خانواده مک‌مستر^۲ از جمله مدل‌هایی است که در دهه ۱۹۶۰ توسط اپشتاین^۳، بیشاپ^۴ و لوین^۵ در دانشگاه مک‌مستر ارائه شد. این مدل مبتنی بر رویکرد سیستمی است که ساختار، سازمان و الگوی تبادلی واحد زناشویی را توصیف می‌کند (کیت‌نر و همکاران، ۱۹۹۶، به نقل از محمدی‌اده، ۱۳۸۵).

تاکنون پژوهش‌های بسیاری بر بررسی عوامل تأثیرگذار بر کارکرد خانواده پرداخته‌اند. از جمله این عوامل می‌توان به ویژگی‌های شخصیتی زوجین (بهبودی و همکاران، ۱۳۸۸)، باورهای ارتباطی (سیف و اسلامی، ۱۳۸۷) و مهارت‌های زندگی (پورقاسمی، ۱۳۸۹) اشاره نمود. یکی از عواملی که در ارتباط

1. Sylbvm, S.

2. McMaster model of family functioning

3. Epstein, N.B.

4. Bishop, D.S.

5. Levine, S.

با کارکرد خانواده مورد پژوهش قرار گرفته است، میزان دینداری و معنویت افراد است. هرچند که در این زمینه پژوهش‌های اندکی صورت گرفته اما نتایج آنها اثر مثبت دینداری بر کارکرد خانواده را تأیید می‌کند. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به پژوهش پورنازی، مقیمی، قلی‌زاده، سیدمهدوی‌اقدم و علی‌اشرفی‌زکی (۱۳۸۸) و یوسفی، مرزی، نظری‌پور (۱۳۹۲) اشاره کرد.

اما اینکه دینداری چگونه بر کارکرد خانواده تأثیر می‌گذارد به متغیرهای مختلفی می‌توان اشاره کرد. پین^۱ (۲۰۱۰) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که دینداری، بخصوص باورهای دینی خانواده‌ها، نوع و سطح نگرش‌ها، اهداف و انتظارات، ادراکات، مفهوم‌سازی و ارتباطات عاطفی و انسجام بین اعضاء را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از جمله مهم‌ترین باورهای دینی، تصور از خدا (خدا انگاره) را می‌توان نام برد که به‌عنوان درک تجربه‌ی شخص از خدا می‌باشد و با بسیاری از کارکردهای روان‌شناختی و دینی از جمله دلبستگی به خدا رابطه معنادار دارد (نورعلیزاده، ۱۳۹۱).

گورساج^۲ (۱۹۶۸) اعتقاد دارد که تصور از خدا خیلی پیچیده‌تر و از لحاظ روان‌شناختی با معناتر از آن چیزی است که با ارزیابی‌های مکرر درجات اعتقاد مذهبی به دست آید. براین‌اساس وی معتقد است مطالعه‌ی تصورات افراد از خدا می‌تواند بیشتر از متغیر میزان دینداری، نشان از میزان بلوغ ذهنی و تحول روانی ایشان باشد. همچنین در صورتی که صحبت از شناخت افراد و شخصیت ایشان به میان آید و بخواهیم سازه‌ای روانی انتخاب کنیم تا با بررسی آن به بسیاری از ویژگی‌های روانی افراد پی ببریم، آنگاه تصویری که فرد از خدا دارد، بسیار مهم است (لارنس، ۱۹۹۷). اما با وجود اهمیتی که سازه‌ی تصور از خدا دارد، کمتر مورد توجه پژوهشگران حوزه خانواده قرار گرفته است.

خانواده خصوصاً در زمان کنونی با چالش‌ها و آسیب‌های گوناگونی مواجهه است. یکی از عوامل اساسی که موجب مقاومت موفقیت‌آمیز اعضای خانواده در برابر موقعیت‌های چالش‌برانگیز بوده و نقش مهمی در سازگاری فرد و عاملی مهم برای حل مشکلات و غلبه بر آنهاست، «تاب‌آوری» است (مطهری، بهزادپور و سهرابی، ۱۳۹۲).

«تاب‌آوری» یکی از سازه‌های روان‌شناختی است که مورد توجه روان‌شناسان مثبت‌نگر قرار گرفته است. به باور گارمزی^۳ و ماستن^۴ (۱۹۹۰) تاب‌آوری یک فرایند یا توانایی سازگاری موفقیت‌آمیز با شرایط تهدیدکننده می‌باشد (سامانی، جوکار و صحراگرد، ۱۳۸۶). کانر^۵ و دیویدسون^۶ (۲۰۰۳) معتقدند که تاب‌آوری تنها پایداری در برابر آسیب‌ها یا شرایط تهدیدکننده نیست، بلکه مشارکت فعال

1. Payne, P. B.

2. Gorsuch, R. L.

3. Garnezy, N.

4. Masten, A.S.

5. Conner, K.M.

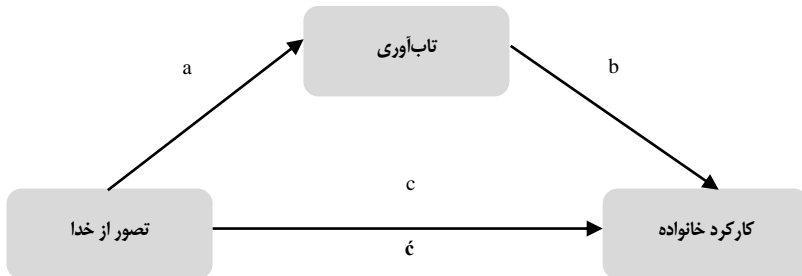
6. Davidson, J.R.T.

و سازنده فرد در محیط است. در واقع، تاب‌آوری توانمندی فرد در برقراری تعادل زیستی- روانی در شرایط خطرناک است (شاکری‌نیا و محمدپور، ۱۳۸۹) که در هر یک از زوجین در عرصه خانواده می‌تواند نمایان شود. بنابراین انتظار می‌رود تاب‌آوری نقش مهمی در کارکرد خانواده ایفا کند.

مطالعات بسیاری در زمینه تاب‌آوری، به اهمیت باورهای دینی و شرکت در یک جامعه مذهبی در رابطه با تاب‌آوری اشاره دارند (ورنر،^۱ ۱۹۹۳). نتایج تحقیقات، از نقش دینداری خانواده در رشد تاب‌آوری اعضای آن خبر می‌دهد (احمدی، ناصرآبادی، مرادی و کریمی، ۱۳۹۴). از این‌رو، برخی محققان برای شناسایی عوامل ارتقاءدهنده تاب‌آوری، به بررسی و مطالعه دینداری روی آورده‌اند. در همین راستا، پژوهش صدیقی، معصومی و شاه‌سیاه (۱۳۹۴) حاکی از این است که اعتقادات و باورهای دینی یکی از زمینه‌های مهم رشد تاب‌آوری است.

شواهدی که نقش دین را به‌عنوان یک مکانیسم حفاظتی در نوجوانان در معرض خطر بررسی کرده‌اند، نیز حاکی از آن است که دینداری می‌تواند باعث ارتقاء تاب‌آوری در آنها شود (بال،^۲ ۲۰۰۳). همچنین طبق تحقیقات والش نظام باورها و بخصوص باورهای دینی نه تنها در تاب‌آوری افراد مؤثر است بلکه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع رشد تاب‌آوری محسوب می‌شود (والش،^۳ ۱۳۹۱، ص ۶۸). پارگامنت^۴ به‌عنوان یکی از نظریه‌پردازان حوزه دین و معنویت، در پژوهش‌های خود طرح‌واره‌های ذهنی افراد از خدا را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع برای مدیریت چالش‌ها و ناملایمات زندگی می‌داند (به نقل از بواله‌ری، ۱۳۹۲). بنابراین به نظر می‌رسد تصورات فرد از خدا به‌عنوان یکی از باورهای اساسی و مهم در مجموعه باورهای دینی افراد از جمله منابع مهم رشد تاب‌آوری محسوب شود.

با توجه به آنچه در رابطه دینداری و بخصوص باورهای دینی و تاب‌آوری با کارکرد خانواده گذشت، به نظر می‌رسد می‌توان رابطه «تصور از خدا»، «تاب‌آوری» و «کارکرد خانواده» را مورد بررسی قرار داد. همچنین با توجه به اینکه باورهای دینی یکی از منابع رشد تاب‌آوری است، و از سوی دیگر، تاب‌آوری نقش مهمی در ارتقای کارکرد خانواده دارد، انتظار می‌رود متغیر «تصور از خدا» به‌عنوان یکی از باورهای دینی از طریق افزایش «تاب‌آوری» بر کارکرد خانواده اثرگذار باشد. لذا بررسی نقش واسطه‌ای «تاب‌آوری» در رابطه «تصور از خدا» با «کارکرد خانواده» هدف اصلی این پژوهش است. شکل ۱ نقش واسطه‌گری تاب‌آوری در رابطه تصور از خدا با کارکرد خانواده، را نشان می‌دهد.

شکل ۱

روش پژوهش

این پژوهش، یک مطالعه توصیفی از نوع همبستگی است که طبق مراحل پیشنهادی بارون و کنی (۱۹۸۶) و از روش رگرسیون همزمان و گام به گام، با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد بررسی قرار گرفته است. در این مطالعه، تصور از خدا به‌عنوان متغیر برون‌زاد و متغیر کارکرد خانواده به‌عنوان متغیر درون‌زاد و تاب‌آوری به‌عنوان متغیر واسطه‌ای در نظر گرفته شده است. جامعه آماری این پژوهش به جهت همگن بودن افراد، معلمان متأهل ساکن در ۵ شهر اصلی^۱ استان خراسان جنوبی در سال ۱۳۹۴ انتخاب گردید که حداقل یک سال از ازدواج آنها گذشته باشد. طبق گزارش اداره کل آموزش و پرورش استان خراسان جنوبی در سال ۱۳۹۴ تعداد ۸۴۳۳ معلم متأهل در ۵ شهر بیرجند، فردوس، سربان، نهبندان و قاین، ساکن هستند. نمونه آماری مورد پژوهش از میان جامعه مذکور با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای چندمرحله‌ای گردآوری شده است. این روش نمونه‌گیری تلفیقی از دو روش طبقه‌ای و چندمرحله‌ای است. در نمونه‌گیری طبقه‌ای حجم نمونه (n) را به سه شیوه^۲ تقسیم مساوی، انتساب بهینه و انتساب متناسب، می‌توان میان طبقه‌ها تقسیم کرد (سرمد و همکاران، ۱۳۷۶، ص ۱۸۵). در این پژوهش از روش انتساب متناسب برای تعیین تعداد نمونه در هر طبقه استفاده شده است. حجم نمونه در ابتدا به تناسب معلمان هر یک از ۵ شهر اصلی استان بر اساس انتساب متناسب تقسیم گردید. سپس مدارس موجود در هر شهرستان به سه مقطع ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم طبقه‌بندی شدند. سپس به شیوه انتساب متناسب، سهم هر یک از مقاطع تعیین گردید. در مرحله بعد، به جهت توزیع متناسب و افزایش دقت نمونه‌گیری در هر مقطع تحصیلی سهم هر از مدارس دخترانه و پسرانه نیز به تناسب طبق فرمول معین شد. سپس از بین مدارس موجود به طور تصادفی مدرسه مورد نظر طبق لیست آموزش و پرورش انتخاب و در مرحله نهایی پرسش‌نامه‌ها در میان معلمان مدرسه توزیع گردید. بر اساس جدول کرچسی^۳ - مورگان^۳ حجم نمونه ۳۶۸ نفر انتخاب گردید. جدول ۱ توزیع فراوانی گروه نمونه را نشان می‌دهد.

۱. دو شاخص عرف و گذشت حداقل ۱۰ سال از شهرستان شدن هر شهر، ملاک اصلی بودن قرار گرفت است.

جدول ۱. توزیع فراوانی گروه نمونه

نام شهر	بیرجند	نهبندان	فردوس	سرایان	قاین	کل
مرد	۸۳	۱۵	۳۴	۱۷	۴۷	۱۸۶
زن	۸۹	۲۵	۱۹	۱۴	۳۵	۱۸۲
فراوانی	۱۷۲	۴۰	۴۳	۳۱	۸۲	۳۶۸
درصد فراوانی	۴۶/۲	۱۰/۳	۱۲/۰	۹/۰	۲۲/۶	۱۰۰

ابزار پژوهش

مقیاس کارکرد خانواده مک‌مستر: یک پرسش‌نامه ۶۰ سؤالی است که برای سنجش کارکرد خانواده، بنا بر الگوی مک‌مستر تدوین شده است. این الگو خصوصیات ساختاری، شغلی و تعاملی خانواده را معین می‌سازد و شش بُعد از کارکرد خانواده را مد نظر می‌گیرد. ابعاد شش‌گانه مذکور عبارتند از: حل مسئله، روابط، نقش‌ها، پاسخ‌گویی عاطفی، درگیری عاطفی و کنترل رفتار می‌باشد. بنابراین، این ابزار دارای ۶ خرده‌مقیاس برای سنجش این ابعاد خواهد بود. خرده‌مقیاس کارکرد کلی خانواده که نماینده ۶ خرده‌مقیاس فوق می‌باشد به‌عنوان خرده‌مقیاس هفتم در نظر گرفته شده است (ثنایی، ۱۳۷۹، ص ۱۱). پرسش‌نامه مک‌مستر کارکرد ناسالم خانواده را مورد سنجش قرار می‌دهد. بنابراین، نمره بالاتر در مقیاس نشانه کارکرد ناسالم و نمره پایین‌تر حکایت از کارکرد سالم خانواده دارد (همان). میرعنایت (۱۳۷۸) در پژوهش خود تحت عنوان «مقیاس سلامت عمومی دانشجویان مجرد و متأهل ۲۰-۳۰ شهرستان خمینی‌شهر» ضرایب آلفای خرده‌مقیاس ابزار سنجش خانواده را از ۷۲ درصد تا ۹۲ درصد به دست آورده که از همسانی درونی خوبی برخوردار است. در این پژوهش، ضرایب آلفای کرونباخ کل مقیاس و خرده‌مقیاس‌های حل مسئله، ارتباط، نقش‌ها، پاسخ‌دهی عاطفی، درگیری عاطفی، کنترل رفتاری و کارکرد کلی خانواده در پژوهش امینی (۱۳۷۹) به ترتیب ۹۲٪ و ۶۱٪ و ۶۱٪ و ۳۸٪ و ۷۲٪ و ۶۴٪ و ۶۵٪ و ۶۱٪ و ۸۱٪ گزارش شده است. همین ضرایب آلفا برای کل مقیاس و خرده‌مقیاس‌های آن در پژوهش رضایی (۱۳۷۸) به ترتیب ۳۸٪، ۶۱٪، ۴۲٪، ۶۳٪، ۶۷٪، ۶۶٪ و ۹۱٪ و ۷۳٪ گزارش شده است (همان). همچنین آلفای کرونباخ در این پژوهش ۸۸/۷ درصد می‌باشد. مقیاس سنجش خانواده در یک مطالعه مستقل روی ۱۷۸ زوج حدوداً ۶۰ ساله، با «مقیاس رضایت زناشویی لاک-والاس» همبستگی متوسط داشت و قدرت نسبتاً خوبی برای پیش‌بینی نمرات «مقیاس روحیه سالمندی فیلادلفیا» نشان داده است، از این‌رو از روایی همزمان و پیش‌بین مناسبی برخوردار است (ثنایی، ۱۳۷۹).

مقیاس تصور از خدا: این مقیاس توسط لارنس (۱۹۹۷) ساخته شده است و مشتمل بر ۷۲ سؤال و ۶ خرده‌مقیاس می‌باشد که هر کدام از ۱۲ سؤال تشکیل شده‌اند و برای سنجش ۶ بُعد تصویر از خدا با عناوین حضور، چالش، پذیرش، خیرخواهی، تأثیر، مشیت می‌باشد که توسط رفیعی‌هنر (۱۳۹۲) متناسب با فرهنگ اصلاح ترجمه شده و عناوین حضور، رفعت‌دهنده، محب، خیرخواه، مجیب و مؤثر برای خرده‌مقیاس‌های پرسش‌نامه انتخاب گردید. لارنس اعتبار آزمون تصور از خدا را بدین‌گونه گزارش کرده است: خرده‌مقیاس حضور ۰/۹۴، خرده‌مقیاس چالش ۰/۸۶، خرده‌مقیاس پذیرش ۰/۹۰، خرده‌مقیاس خیرخواهی ۰/۹۱، خرده‌مقیاس تأثیر ۰/۹۲، خرده‌مقیاس مشیت ۰/۹۲. همچنین ضریب آلفای کل مقیاس توسط لارنس ۰/۹۱ گزارش شده است. این ابزار سال ۱۳۹۱ در ایران توسط علیانسنج اعتبارسنجی شده است. علیانسنج در پژوهش خود با عنوان «رابطه تصور از خدا و دلبستگی به خدا با اضطراب مرگ»، همسانی درونی خرده‌مقیاس‌های این پرسش‌نامه را مورد بررسی قرار داده است (علیانسنج، ۱۳۹۱، ص ۲۰۸). صادقی اعتبار این مقیاس را در مطالعه مقدماتی که بر روی ۳۰ نفر از دانشجویان اجرا شده بود توسط آلفای کرونباخ ۰/۸۶ گزارش کرد. همچنین آلفای کرونباخ در این پژوهش ۸۹/۳ درصد می‌باشد.

مقیاس تاب‌آوری کارنر و دیویدسون: این پرسش‌نامه ۲۵ گویه دارد که در یک مقیاس لیکرتی بین یک (کاملاً نادرست) تا پنج (همیشه درست) نمره‌گذاری می‌شود. در این مقیاس، نمره بالاتر، تاب‌آوری بیشتر در فرد را نشان می‌دهد. در پژوهش سامانی و همکاران (۱۳۸۶)، اعتبار این مقیاس در دانشجویان به کمک ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۷ به دست آمد و نتایج آزمون تحلیل عامل بر روی این مقیاس بیانگر وجود یک عامل عمومی در مقیاس بود. مقدار ضریب KMO برای این تحلیل برابر ۰/۸۹ و مقدار آزمون کرویت بارتلت برابر ۶/۶۴ می‌باشد (علیزاده، ۱۳۹۲، ص ۱۶۰). همچنین آلفای کرونباخ در این پژوهش ۸۷/۷ درصد می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش، در دو بخش یافته‌های توصیفی و یافته‌های حاصل از رگرسیون همزمان و گام به گام متغیرها و نتایج به دست آمده از پیگیری مراحل بارون و کنی برای بررسی واسطه‌گری تاب‌آوری گزارش شده است. در جدول ۲ یافته‌های توصیفی شامل میانگین و انحراف استاندارد و نیز

ماتریس همبستگی متغیرهای تصور از خدا، تاب‌آوری و کارکرد کلی خانواده نشان داده شده است.

جدول ۲. میانگین، انحراف استاندارد و ماتریس همبستگی متغیرهای تصور از خدا، تاب‌آوری و کارکرد خانواده

متغیر	M	SD	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
۱. حضور	۴۰/۲۷	۴/۱۴							
۲. رفعت	۴۰/۲۰	۴/۰۹	**۰/۷۲۶						
۳. محبت	۳۷/۶۴	۴/۲۹	**۰/۵۶۱	**۰/۵۵۵					
۴. خیرخواهی	۳۹/۷۲	۴/۳۰	**۰/۶۶۹	**۰/۶۰۲	**۰/۵۶۰				
۵. اجابت	۳۸/۲۶	۴/۲۰	**۰/۶۹۲	**۰/۶۵۸	**۰/۵۳۷	**۰/۵۸۱			
۶. مشیت	۳۶/۴۱	۳/۷۹	**۰/۵۶۵	**۰/۵۲۸	**۰/۳۷۵	**۰/۴۳۴	**۰/۶۵۸		
۷. تاب‌آوری	۹۵/۶۱	۱۱/۷۲	**۰/۳۰۵	**۰/۳۳۷	**۰/۳۲۶	**۰/۱۳۴	**۰/۲۸۱	**۰/۴۲۶	
۸. کارکرد کلی	۳۳/۷۹	۴/۹۳	**۰/۳۸۰	**۰/۳۴۴	**۰/۳۷۴	**۰/۲۱۹	**۰/۳۳۴	**۰/۲۱۰	**۰/۴۵۶

جدول ۲ نشان می‌دهد که بین متغیرهای این پژوهش، همبستگی معنادار وجود دارد. بر اساس یافته‌های جدول ۲ ضریب همبستگی تصور حضور خدا، تصور رفعت خدا، تصور محبت خدا، تصور خیرخواهی خدا، تصور اجابت خدا و تصور مشیت خدا با تاب‌آوری به ترتیب، $r=0/237$ ، $r=0/305$ ، $r=0/326$ ، $r=0/134$ ، $r=0/281$ ، $r=0/246$ می‌باشد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود میان تمام خرده‌مقیاس‌های تصور از خدا با نمره کل تاب‌آوری رابطه معنادار مثبت وجود دارد. همچنین ضریب همبستگی تصور حضور خدا، تصور رفعت خدا، تصور محبت خدا، تصور خیرخواهی خدا، تصور اجابت خدا و تصور مشیت خدا با کارکرد کلی خانواده به ترتیب $r=-0/374$ ، $r=-0/344$ ، $r=-0/380$ ، $r=-0/210$ ، $r=-0/334$ ، $r=-0/219$ می‌باشد. نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد میان تمام خرده‌مقیاس‌های تصور از خدا با نمره کل کارکرد کلی خانواده رابطه معنادار منفی وجود دارد. از سوی دیگر، بین تاب‌آوری و کارکرد کلی خانواده نیز رابطه معنادار منفی $r=-0/456$ وجود دارد.

جدول ۳. ضریب تعیین و رگرسیون همزمان کارکرد کلی خانواده توسط تصور از خدا

تصور از خدا	ضریب همبستگی	معناداری	ضریب تعیین R^2	R^2 تعدیل شده	F	سطح معناداری
تصور از خدا	۰/۴۵۵	۰/۰۰۱	۰/۲۰۷	۰/۱۹۳	۱۵/۶۷۳	۰/۰۰۱

متغیر پیش‌بین: تصور حضور خدا، تصور رفعت خدا، تصور محبت خدا، تصور خیرخواهی خدا، تصور اجابت خدا، تصور مشیت خدا

در جدول ۳، نتیجه رگرسیون همزمان به منظور پیش‌بینی کارکرد کلی خانواده به نمایندگی از متغیر کارکرد خانواده توسط ۶ خرده‌مقیاس تصور از خدا (حضور، رفعت، محبت، خیرخواهی، اجابت،

مشیت) ارائه شده است. بر اساس مندرجات جدول ۳ میزان همبستگی (R) متغیرهای تصور از خدا با کارکرد کلی خانواده ۰/۴۵۵ و مقدار مجذور R تعدیل شده برابر ۰/۱۹۳ می‌باشد. این بدان معناست که مدل مورد استفاده ۱۹/۳ درصد از واریانس ایجاد شده در کارکرد خانواده را تبیین می‌کند.

جدول ۴. ضریب تعیین و رگرسیون گام به گام کارکرد کلی خانواده توسط تصور از خدا

ضریب	P سطح	ضریب تبیین R^2	R^2 تعدیل شده	F معادله	سطح معناداری
۰/۳۸۰	۰/۰۰۱	۰/۱۴۵	۰/۱۴۲	۶۱/۸۵۳	۰/۰۰۱
۰/۴۲۷	۰/۰۰۱	۰/۱۸۲	۰/۱۷۸	۴۰/۷۱۵	۰/۰۰۱
۰/۴۴۱	۰/۰۰۱	۰/۱۹۵	۰/۱۸۸	۳۹/۳۲۵	۰/۰۰۱

۱: متغیر پیش‌بین: حضور، ۲: متغیر پیش‌بین: حضور، محبت ۳: متغیر پیش‌بین: حضور، محبت، خیرخواهی

در جدول ۴ نتایج رگرسیون گام به گام به منظور پیش‌بینی کارکرد کلی خانواده توسط ۶ خرده‌مقیاس تصور از خدا (حضور، رفعت، محبت، خیرخواهی، اجابت، مشیت) ارائه شده است. در روش رگرسیون گام به گام فقط به متغیرهایی اجازه ماندن در معادله داده می‌شود که به گونه‌ای معنادار بر واریانس پیش‌بینی متغیر وابسته بیافزاند (پاشاشریفی، ۱۳۹۱، ص ۲۹۹). همان‌گونه که مشاهده می‌شود خرده‌مقیاس‌های حضور، محبت و خیرخواهی با هم توانایی ۱۸/۸ درصد از واریانس تغییرات کارکرد خانواده را به طور معنادار تبیین می‌کند. مقایسه مجذور R تعدیل شده حاصل از ۳ متغیر با مجذور R استاندارد شده ۶ متغیر، کمتر از یک درصد (۰/۵ درصد) اختلاف دارد. این موضوع نشان می‌دهد مشارکت متغیرهای رفعت، اجابت و مشیت دارای نقش معناداری نیستند. نتایج به دست آمده از رگرسیون گام به گام اولاً، به طور مشخص سهم هر یک از خرده‌مقیاس‌ها را در واریانس ایجاد شده در متغیر وابسته روشن می‌سازد؛ ثانیاً، در بررسی فرضیه اصلی پژوهش کمک می‌کند تنها خرده‌مقیاس‌هایی که به نحو مؤثری قدرت پیش‌بینی متغیر وابسته را دارند مورد بررسی قرار گیرند.

مهم‌ترین هدف این پژوهش، بررسی نقش واسطه‌گری تاب‌آوری است که بدین منظور از مراحل پیشنهادی بارون و کنی (۱۹۸۶) استفاده گردید. با توجه به نتایج جدول ۴، در این بخش فقط سه خرده‌مقیاس حضور، محبت و خیرخواهی در مدل مفهومی اصلی پژوهش قرار داده شد. در مرحله اول رگرسیون نمودن متغیر میانجی تاب‌آوری بر روی متغیر مستقل اصلی تصور حضور خدا (جدول ۵)؛ در مرحله دوم، رگرسیون نمودن متغیر وابسته اصلی کارکرد کلی بر روی متغیر مستقل اصلی تصور حضور خدا (جدول ۵) و در مرحله سوم، رگرسیون نمودن متغیر وابسته اصلی کارکرد کلی بر روی متغیر مستقل اصلی تصور حضور خدا و متغیر میانجی تاب‌آوری به طور همزمان (جدول ۶)، اجرا شد. مراحل سه‌گانه بارون و کنی برای دو خرده‌مقیاس تصور محبت و تصور خیرخواهی خدا نیز صورت گرفت.

جدول ۵. نتایج رگرسیون مرحله اول و دوم از مدل مفهومی اول

معناداری	آزمون t	ضریب تعدیل شده (β)	خطای استاندارد	ضریب استاندارد نشده (B)	مسیر a و مسیر c
/۰۰۰	۶/۱۳۵	۰/۳۰۵	۰/۱۴۱	۰/۸۶۴	تاب‌آوری ← حضور
/۰۰۰	۷/۷۶۵	-۰/۳۸۰	۰/۰۵۸	۰/۴۵۳	کارکرد کلی ← حضور

همان‌گونه که مشاهده می‌شود ضریب بتای مسیر تصور حضور به کارکرد کلی (مسیر c) برابر ۰/۳۸۰- می‌باشد. همچنین این مسیر در سطح اطمینان ۹۹/۹ درصد معنادار است.

جدول ۶. نتایج رگرسیون مرحله سوم از مدل مفهومی اول

معناداری	آزمون t	ضریب استاندارد شده (β)	خطای استاندارد	ضریب استاندارد نشده (B)	مسیر b و مسیر c
/۰۰۰	-۵/۶۶۵	-۰/۲۶۶	۰/۰۵۶	-۰/۳۱۶	کارکرد کلی ← حضور
/۰۰۰	-۸/۰۰۲	-۰/۳۷۵	۰/۰۲۰	-۰/۱۵۸	کارکرد کلی ← تاب‌آوری

مقایسه جدول ۵ و ۶ نشان می‌دهد ورود متغیر تاب‌آوری در معادله رگرسیون موجب کاهش ضریب رگرسیون مسیر c شده است. ضریب بتای مسیر c برابر ۰/۳۸۰- می‌باشد که پس از ورود متغیر میانجی به معادله رگرسیون این ضریب به ۰/۲۶۶- کاهش یافته است. این امر حاکی از آن است که بخشی از اثرگذاری متغیر تصور حضور خدا از مسیر متغیر تاب‌آوری صورت پذیرفته است. بنابراین، می‌توان گفت این فرضیه که تاب‌آوری رابطه تصور حضور خدا با کارکرد خانواده را واسطه‌گری جزئی می‌کند، مورد تأیید است.

همه مراحل سه‌گانه برای دو خرده‌مقیاس محبت و خیرخواهی نیز صورت گرفت. جداول ۷ و ۸، نتایج هر دو مدل مفهومی را نشان می‌دهد.

جدول ۷. نتایج مراحل ۱ و ۲ از دو مدل مفهومی محبت و خیرخواهی خدا

معناداری	آزمون t	ضریب تعدیل شده (β)	خطای استاندارد	ضریب استاندارد نشده (B)	مسیرهای a و b در دو مدل
/۰۰۰	۶/۵۹۷	۳/۲۶	۵/۱۳	۸/۸۹	تاب‌آوری ← محبت
/۰۰۰	-۷/۷۲۵	-۰/۳۷۴	۰/۵۶	-۰/۴۳۰	کارکرد کلی ← محبت
/۰۱۰	۲/۵۹۱	۰/۱۳۴	۰/۱۴۱	۰/۳۶۵	تاب‌آوری ← خیرخواهی
/۰۰۰	۴/۲۹۸	-۰/۲۱۹	۰/۰۵۸	-۰/۲۵۱	خیرخواهی ← کارکرد کلی

همان‌گونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود ضریب بتای مسیرهای تصور محبت و تصور خیرخواهی به کارکرد کلی خانواده به ترتیب برابر با ۰/۳۷۴- و ۰/۲۱۹- می‌باشد. همچنین این دو مسیر در سطح اطمینان ۹۹/۹ درصد معنادار است.

جدول ۸ نشان می‌دهد که بعد از ورود متغیر تاب‌آوری در هر یک از دو معادله رگرسیون مذکور، بخش از اثرگذاری مستقیم متغیرهای تصور از خدا کاهش و از مسیر غیرمستقیم قابل تبیین است.

جدول ۸. نتایج مرحله سوم از دو مدل مفهومی مربوط به متغیر تصور محبت و خیرخواهی خدا

مسیر b و مسیر c در دو مدل	ضریب استاندارد شده (B)	خطای استاندارد	ضریب تعدیل شده (β)	آزمون t	معناداری
کارکرد کلی $\rightarrow$ محبت	-۰/۲۹۰	۰/۰۵۴	-۰/۲۵۲	-۵/۲۳۰	۰/۰۰۰
کارکرد کلی $\rightarrow$ تاب‌آوری	-۰/۱۵۷	۰/۰۲۰	-۰/۳۷۴	-۷/۸۸۱	۰/۰۰۰
کارکرد کلی $\rightarrow$ خیرخواهی	-۰/۱۸۴	۰/۰۵۳	-۰/۱۶۱	۳/۴۷۸	۰/۰۰۱
کارکرد کلی $\rightarrow$ تاب‌آوری	-۰/۱۸۳	۰/۰۱۹	-۰/۴۳۵	۹/۴۰۳	۰/۰۰۰

مقایسه جدول ۷ و ۸ نشان می‌دهد ورود متغیر تاب‌آوری در معادله رگرسیون موجب کاهش ضریب رگرسیون مسیر c شده است. ضریب بتای مسیر c در مدل مفهومی مربوط به تصور محبت خدا برابر $-۰/۳۷۴$ می‌باشد که پس از ورود متغیر میانجی به معادله رگرسیون این ضریب به $-۰/۲۵۲$ کاهش پیدا کرده است. همچنین ضریب بتای مسیر c در مدل مفهومی مربوط به تصور خیرخواهی خدا برابر $-۰/۲۱۹$ می‌باشد که پس از ورود متغیر میانجی به معادله رگرسیون این ضریب به $-۰/۱۶۱$ کاهش پیدا کرده است. این امر حاکی از آن است که بخشی از اثرگذاری متغیر تصور حضور خدا و تصور خیرخواهی خدا از مسیر متغیر تاب‌آوری صورت پذیرفته است. بنابراین، می‌توان گفت این فرضیه که تاب‌آوری رابطه تصور حضور خدا و تصور خیرخواهی خدا با کارکرد خانواده را واسطه‌گری جزئی می‌کند، مورد تأیید است.

بر اساس جداول و تحلیل‌های فوق می‌توان گفت: متغیر تاب‌آوری رابطه هر سه خرده‌مقیاس تصور حضور خدا، تصور محبت خدا و تصور خیرخواهی خدا با کارکرد خانواده را واسطه‌گیری جزئی می‌کند. روش بارون و کنی به جای آزمودن کل مسیر غیرمستقیم $(Y \leftarrow M \leftarrow X)$ به آزمودن مسیرهای $Y \leftarrow M$ و $M \leftarrow X$ به صورت جداگانه اکتفا می‌کند. به عبارت دیگر، در این روش به جای اینکه بررسی کند آیا a.b به طور معناداری از صفر متفاوت است تنها معناداری a و b به صورت مجزا بررسی می‌شود. برای جبران نقص مذکور از روش بوت استرپینگ در نرم‌افزار Amos استفاده شد. در روش بوت استرپینگ معناداری مسیر a.b (اثر غیرمستقیم) به صورت یکجا تخمین زده می‌شود.

در جدول ۹ نتایج مسیرهای غیرمستقیم a.b ارائه شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود

مسیرهای غیرمستقیم تصور حضور خدا ← تاب‌آوری ← کارکرد کلی خانواده، با ضریب بتای ۰/۱۱۵-، مسیر غیرمستقیم تصور محبت خدا ← تاب‌آوری ← کارکرد کلی خانواده، با ضریب بتای ۰/۱۲۲- و مسیر غیرمستقیم تصور خیرخواهی خدا ← تاب‌آوری ← کارکرد کلی خانواده با ضریب بتای ۰/۰۵۸- در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار است. تعداد نمونه‌گیری مجدد در بوت استرپ ۵۰۰۰ می‌باشد. بنابراین، می‌توان گفت واسطه‌گری تاب‌آوری در رابطه سه متغیر تصور حضور خدا، تصور محبت خدا و تصور خیرخواهی خدا با کارکرد خانواده به طور معناداری از صفر متفاوت است.

جدول ۹. نتایج بوت استرپ مسیرهای غیرمستقیم a.b

معناداری	حد بالا	حد پایین	بتا	مسیر	مسیرهای غیر مستقیم
۰/۰۱	-۰/۱۵۳	-۰/۰۸۲	-۰/۱۱۵	a.b	تصور حضور خدا ← تاب‌آوری ← کارکرد کلی خانواده
۰/۰۱	-۰۵/۱۶۵	-۰/۰۸۸	-۰/۱۲۲	a.b	تصور محبت خدا ← تاب‌آوری ← کارکرد کلی خانواده
۰/۰۱	-۰/۰۹۳	-۰/۰۳۷	-۰/۰۵۸	a.b	تصور خیرخواهی خدا ← تاب‌آوری ← کارکرد کلی خانواده

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، بررسی نقش واسطه‌ای متغیر تاب‌آوری در رابطه بین تصور از خدا با کارکرد خانواده بود. نتایج این پژوهش، حاکی از آن است که تصور از خدا هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم بر کارکرد خانواده اثر دارد. در رابطه با اثر مستقیم تصور از خدا بر کارکرد خانواده، نتیجه به دست آمده همسو با پژوهش‌های محمدی و همکاران (۱۳۹۳)، خوش‌فر و ایلواری (۱۳۹۴)، هاشم‌زاده و دیاریان (۱۳۹۴)، بوستان و جعفری (۱۳۹۳)، احمدی و همکاران (۱۳۹۴)، ماهونی و همکاران (۲۰۰۳)، هالتر و همکاران (۲۰۰۵)، فینچام و همکاران (۲۰۱۱) است. در تبیین این یافته، آلپورت (۱۹۶۷) دین و مذهب را به‌عنوان فلسفه وحدت‌بخش زندگی توصیف می‌کند و آن را یکی از عوامل بالقوه مهم برای سلامت روان دانسته است. در همین راستا، نتایج تحقیقات مارش و همکاران (۲۰۰۲) حاکی از آن است که دین عامل مهمی در پیشگیری و حل تعارض، مدیریت استرس و خشم زوجین و عملکرد مؤثر خانواده و کاهش دل‌زدگی ناشویی دارد. نتایج تحقیقات بنت (۲۰۰۴)، هانلر و گنجوز (۲۰۰۵)، اورتینگال و ونستیوگن (۲۰۰۶)، آنتونسن (۲۰۰۳) و فیس و تامکو (۲۰۰۱) نیز حاکی از این است که هر چه میزان تفاوت مذهبی زوجین در باورها و رفتارها بیشتر باشد، عدم رضایت بیشتری از ازدواج خود داشته و در نتیجه از کارکرد خانوادگی پایینی برخوردار خواهند بود. تصور افراد از خدا بر ارتباط آنها با هر چیزی و از همه مهم‌تر نگرش افراد نسبت به خود، افراد دیگر و

به‌طور کلی بر تمام زندگی آنها تأثیرگذار می‌باشد (بیرامی و همکاران، ۱۳۹۳). به همین دلیل نقش اساسی در کیفیت ارتباطات اعضای خانواده گذاشته و موجب ارتقای کارکرد خانواده می‌گردد.

در رابطه با تأثیر غیرمستقیم تصور از خدا بر کارکرد خانواده، نتایج پژوهش طبق روش بارون و کنی (۱۹۸۶)، نشان داد با ورود متغیر تاب‌آوری به معادله رگرسیون مدل مفهومی پژوهش، بخشی از تأثیرگذاری متغیر تصور از خدا از طریق تاب‌آوری قابل تبیین است. نتایج پژوهش نشان داد از میان خرده‌مقیاس‌های تصور از خدا متغیرهای تصور حضور خدا، تصور محبت خدا و تصور خیرخواهی خدا بیشترین واریانس را در کارکرد خانواده ایجاد می‌کنند. بر اساس نتایج این پژوهش، تصور از خدا به‌عنوان یکی از محوری‌ترین جنبه‌های نظام اعتقادی ضمن داشتن رابطه معنادار مثبت با تاب‌آوری با کارکرد ناسالم خانواده رابطه معنادار منفی دارد. این بدان معناست که افراد هر چه در تصویری که از خدا دارند نمره بالاتری کسب نمایند، تاب‌آوری بالاتری را از خود نشان داده و کارکرد ناسالم پایین‌تری خواهند داشت.

یافته‌های مذکور با پژوهش‌های هاشمی و جوکار (۱۳۹۰)، حمید و همکاران (۱۳۹۱)، کرمی و همکاران (۱۳۹۱)، حسینی قمی و سلیمی بجستانی (۱۳۹۰)، کشاورزی و همکاران (۱۳۹۱) و شاکر و همکاران (۱۳۸۹) همسو است. در پژوهش‌های خارجی نیز یافته‌های مذکور با پژوهش‌های گارمزی (۱۹۹۱)، ماستن (۲۰۰۱)، کارادمس (۲۰۰۶)، هالز (۱۹۹۹)، فرانسیس و همکاران (۲۰۰۴)، یانگ و ماو (۲۰۰۷) و گراهام و همکاران (۲۰۰۱) همخوانی دارد. در تبیین یافته‌های مذکور، پژوهش‌های حوزه روان‌شناسی دین حاکی از این است که تمایلات معنوی و مذهبی باعث افزایش بهزیستی روان‌شناختی و سلامت روانی است (هالز، ۱۹۹۹؛ فرانسیس، رابینس، لوییس، کوئیگلی و ویلر، ۲۰۰۴). روشن است سلامت روانی اعضای خانواده بهترین بستر برای کنترل هیجانات و مواجهه درست و فعال با چالش‌هاست.

پژوهش فوتنولاکیس و همکاران نشان داد، باور به اینکه خدایی هست که بر موقعیت‌ها مسلط و ناظر بر بندگان است تا حد بسیار زیادی، اضطراب مرتبط با موقعیت‌ها را کاهش می‌دهد (به نقل از رزاقی، ۱۳۹۴). به عبارت دیگر، این افراد معتقدند از طریق اتکالی به خداوند می‌توان موقعیت‌های غیرقابل کنترل را در اختیار خود در آورد. روابط اعضای خانواده به شدت تحت تأثیر موقعیت‌های بحرانی است. کنترل این موقعیت‌ها در واقع فضای حاکم بر روابط خانواده را تحت تأثیر قرار داده و موجب ارتقای کارکرد خانواده می‌شود. پژوهش‌های کوبا و همکاران (۱۹۸۵) نشان داد که کانون تاب‌آوری، باورهای افراد به ویژه باورهای دینی است. زیرا

باورهای دینی فرد می‌تواند زندگی او را به میزان قابل توجهی تغییر دهد. اگر نوع باور و تصورات از خدا بتواند قدرت تاب‌آوری افراد را افزایش دهد از این طریق بر زندگی افراد نیز اثر غیرمستقیم خواهد گذاشت. این یافته با پژوهش‌های هابرو همکاران (۲۰۱۰)، نف^۱ و برادی^۲ (۲۰۱۱) ۱۹۹۶ همسو است (عبادت‌پور و همکاران، ۱۳۹۲). نتایج این پژوهش‌ها نشان داد که تاب‌آوری نقش مهمی در رضایت زناشویی، روابط زوجین، کاهش استرس‌های زناشویی و افزایش هیجانات مثبت دارد.

از جمله محدودیت‌های این پژوهش این است که صرفاً از ابزار پرسش‌نامه جهت سنجش بهره گرفته شده است و امکان بهره گرفتن از سایر ابزارهای سنجش فراهم نبود. بنابراین پیشنهاد می‌گردد برای دستیابی به نتایج دقیق‌تر در پژوهش‌های بعدی از ابزاری همچون مصاحبه بهره گرفته شود. پرسش‌نامه‌های مورد استفاده فاقد تناسب حداکثری با فرهنگ بومی و رویکرد اسلامی می‌باشند. بنابراین، پیشنهاد می‌گردد پرسش‌نامه تصور از خدا، تاب‌آوری و کارکرد خانواده با رویکرد اسلامی و متناسب با فرهنگ بومی ساخته و در پژوهش‌های بعدی مورد استفاده قرار گیرد. تعداد بالای سؤالات، از جمله محدودیت‌های این پژوهش است که با توضیح اهمیت نتایج پژوهش، ایجاد آیتم‌های تشویقی و دقت در انجام دقیق فرایند نمونه‌گیری، تلاش شد که خطای حاصل از زیادی سؤالات کاهش یابد. بنابراین، مناسب است فرم کوتاه پرسش‌نامه‌های مذکور با رعایت استانداردهای لازم تهیه و مورد استفاده قرار گیرد. این پژوهش با توجه به اهداف مورد نظر خود صرفاً به دنبال بررسی رابطه بین متغیرها بوده و در نهایت، یافته‌های پژوهش را گزارش می‌کند. بنابراین پیشنهاد می‌شود جهت استفاده کاربردی یافته‌های پژوهش به صورت ساخت و کاربست بسته‌های آموزشی با رویکرد اسلامی به ویژه بر مبنای «درک حضور خدا» در زندگی افراد مورد توجه خانواده درمان‌گران قرار گیرد.

منابع

- احمدی، هایده؛ ناصرآبادی، احمد؛ مرادی، مرضیه و کریمی، گلناز (۱۳۹۴)، بررسی رابطه میان دینداری و عملکرد خانواده در بین کارکنان آموزش و پرورش شهر سمنان، همایش بین‌المللی روان‌شناسی و فرهنگ زندگی، تهران.
- بهبودی، معصومه؛ هاشمیان، کیانوش؛ پاشاشریفی، حسن و نوایی‌نژاد، شکوه (۱۳۸۸)، «پیش‌بینی کارکرد خانواده بر اساس ویژگی‌های شخصیتی زوجین»، مجله اندیشه و رفتار، دوره سوم، شماره ۱۱، ص ۵۵-۶۶
- پورقاسمی، مرضیه؛ اقلیما، مصطفی؛ راهب، غنچه و رفی، حسن (۱۳۸۹)، تأثیر آموزش مهارت‌های زندگی بر کارکرد خانواده زنان دارای همسر معता، پایان‌نامه ارشد گروه مددکاری اجتماعی، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- پورنازی، عبدالله؛ مقیمی آذری، محمداقرا؛ قلی‌زاده، حسین؛ سیدمهدوی‌اقدام، میرروح‌الله و علی‌اشرفی‌زکی، زینب (۱۳۸۸)، «رابطه بین دینداری با کارکرد خانواده در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز»، فصل‌نامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، سال سوم، پیش‌شماره ۷، ص ۱۵۷-۱۷۴.
- ثنایی، باقر (۱۳۷۹)، مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج، تهران: بعثت.
- حسینی قمی، طاهره و سلیمی بجستانی، حسین (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی و تاب‌آوری در بین مادران دارای فرزندان مبتلا به بیماری»، مجله روان‌شناسی و دین، سال چهارم، شماره ۳، ص ۶۹-۸۲
- والش (۱۳۹۱)، تقویت تاب‌آوری خانواده، ترجمه محسن دهقانی، تهران: دانژه.
- رازقی، نرگس؛ میرمحمدی مکی، ابوالفضل؛ کاویان‌فر، حسین و منتظر، محسن (۱۳۹۴)، «رابطه سبک دلبستگی به خدا و تاب‌آوری»، دوفصل‌نامه سلامت و تندرستی در مدارس، سما، شماره ۳، ص ۴۶-۵۴.
- سامانی، سیامک؛ جوکار، بهرام و صحراگرد، نرگس (۱۳۸۶)، «تاب‌آوری، سلامت روانی و رضایتمندی از زندگی»، فصل‌نامه روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران، سال سیزدهم، شماره ۳، ص ۲۹۰-۲۹۵.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۷۶)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: آگاه.
- سیف، سوسن و اسلامی، معصومی (۱۳۸۷)، «نقش باورهای ارتباطی در کارکرد خانواده و سازگاری زناشویی»، مجله اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره چهارم، شماره ۱ و ۲، ص ۹۹-۱۳۰.
- شاکر، جلال؛ پیروزی‌فرد، علی‌اکبر؛ صادقی، خیرالله و مرادی، رضا (۱۳۸۹)، «ویژگی‌های شخصیتی، استرس، شیوه‌های مقابله و نگرش مذهبی در افراد اقدام‌کننده به خودکشی»، روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران، شماره ۱۲، ص ۲۲۴-۲۵۰.
- شاکری‌نیا، ایرج و حمدپور، مهری (۱۳۸۹)، «رابطه سرسختی روان‌شناختی و تاب‌آوری با سلامت روان در کوهنوردان پسر شهر رشت»، فصل‌نامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، سال چهاردهم، شماره ۲، ص ۱۶۱-۱۶۹.
- صدیقی، اکرم؛ صفریگی، شهناز؛ محبی، سیامک و شاه‌سیاه، مرضیه (۱۳۹۳)، «بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی با سازگاری زناشویی زوجین»، فصل‌نامه دین و سلامت، دانشگاه علوم پزشکی قم، دوره دوم، شماره ۱، ص ۴۹-۵۶.
- صدیقی، اکرم؛ معصومی، احمد و شاه‌سیاه، مرضیه (۱۳۹۴)، «بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی با رضایت زناشویی زوجین شهر قم»، مجله علوم پزشکی سبزوار، دوره بیست‌ودوم، شماره ۶، ص ۹۶۵-۹۷۱.
- عبادت‌پور، بهناز؛ نوایی‌نژاد، شکوه؛ شفیق‌آبادی، عبدالله و فلسفی‌نژاد، محمدرضا (۱۳۹۲)، «نقش واسطه‌ای کارکردهای خانواده برای تاب‌آوری فردی و باورهای مذهبی و دل‌زدگی زناشویی»، مجله روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، سال سوم، شماره ۱۳، ص ۲۹-۴۵.
- علیانسب، سیدحسین (۱۳۹۱)، خداجویی و نقش آن در نگرش به مرگ، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- علیزاده، حمید (۱۳۹۲)، تاب‌آوری روان‌شناختی، بهزیستی روانی و اختلال‌های رفتاری، تهران: ارسباران.
- قمری، محمد و خوشنام، امیرحسین (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه عملکرد خانواده اصلی و کیفیت زندگی در بین دانشجویان»، فصل‌نامه خانواده‌پژوهی، سال هفتم، شماره ۲۷، ص ۳۳۴-۳۵۴.
- مجلسی، محمداقرا (۱۴۰۳ق)، بحارالأنوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

- محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۳۸۷)، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، قم: مشعر.
- محمدی‌زاده، علی (۱۳۸۵)، بررسی مقدماتی ویژگی‌های روان‌سنجی و اعتباریابی مقیاس کارکرد خانواده، طرح پژوهشی، پژوهشکده خانواده، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- مطهری، زهراسادات؛ بهزادپور، سمانه و سهرابی، فرامرز (۱۳۹۲). «تبیین سطح تعارض زناشویی بر اساس هیجان‌خواهی و تاب‌آوری در زوجین»، زن و مطالعات خانواده، شماره ۵، ص ۱۰۵-۱۱۳.
- نورعلیزاده، مسعود؛ بشیری، ابوالقاسم و جان‌بزرگی، مسعود (۱۳۹۰)، رابطه خداآگاهی با خودآگاهی، پایان‌نامه ارشد روان‌شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- هاشمی، لادن و جوکار، بهرام (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه بین تعالی معنوی و تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه»، مطالعات روان‌شناسی تربیتی، سال هشتم، شماره ۱۳، ص ۱۲۳-۱۲۸.
- یوسفی، ناصر؛ قادرمرزی، حبیب‌الله و نظری‌پور، محمد (۱۳۹۲)، «پیش‌بینی کارکرد خانواده بر اساس میزان معنویت»، مجله طب و تزکیه، دوره بیست‌ودوم، شماره ۴، ص ۵۹-۶۶.
- Antonsen J. L. (2003). God in marital triangle: A phenomenological study of the influence of Christian faith in the marriage relationship. Trinity Western university.
- Baron, R. M, & Kenny, D. A. (1986). The moderator mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations, Journal of Personality and Social Psychology. 51 (6): 1173-1182.
- Bennet, W.J. (2004). Effect of Christian Values on Marital Satisfaction in a Literature Review For The Degree Of Master Of Social Science (Counseling). University Of South of Australia.
- Conner, K.M. & Davidson, J.R.T. (2003). Development of a new resilience scale: The Conner-Davidson resilience scale (CD- RISC). Depression and Anxiety, 18, 76-82.
- Fincham, F.D., Ajayi, C. & Beach, S.R.H. (2011). Spirituality & marital satisfaction in African American couples, Journal of psychology of religion & spirituality. 3 (4), 259-268.
- Garnezy, N. (1991). Resilincy and vulnerability to adverse developmental outcomes associatedwithpoverty, American Behavioral Scientist, 34, 416-430.
- Gorsuch, R.L. (1968). The Conceptualization of God as Seen in Ajective Ratings, Jounal for the Scientific Study of Religion, 7, 56-64.
- Graham, S., Furr, S., Flowers, C., & Burke, M.T. (2001). Religion and Spirituality in Coping with Stress. Counseling and Values, 46, 2-13.
- Karademias, E.C. (2006). Self-efficacy, social support and wll-being: the mediating role of optimism, Pers Indiv Differ, 40 (6), 81-90.
- Lawrence, R.T. (1997). Measuring the Image of God: The Image of God and the God Image Scales, Journal of Psychology and Theology, 25(2), 214-226.
- Masten, A.S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development, American Psychologist, 56, 227-238.
- Orathinkal, J. & Vansteewegen, A. (2006). Religiosity and marital satisfaction, Contemporary Family Therapy, 28(4): 497-504.
- Pargament, K.I. (2007). Spirituality integrated psychotherapy: understanding and addressing the sacred, New York: Guilford Press.
- Payne, P.B. (2010). Spiritual beliefs in Family Experiences and Couples Cocreation of spiritual beliefs During The Early Years of Marriage. Doctoral dissertation Northon School of Family And Consumer Sciences Division of Family studies and Human Development.
- Werner, E.E. (1993). Risk and resilience in individuals with learning disabilities: lessons research and practice, 8(1), 28-34.